

Miloš Magolič

PROBLEMATIKA GORENJSKEGA ŽELEZARSTVA V ČASU KRANJSKE INDUSTRIJSKE DRUŽBE

Referat na XVIII. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Kranjska gora—Jesenice, 29. sept.—2. okt. 1976

I

Tehnični izumi in znanstvena odkritja XIX. stoletja so v temeljih spremenili način in metode pridobivanja, predelave in uporabe železa. Izumi so se širili iz Anglije na kontinent in boj za čim širša področja je trajal nekaj desetletij. Na zahodu je bil dobojevan že sredi preteklega stoletja, pri nas pa se je šele začel z razvojem železnic in je bil zaključen komaj v 90 letih, ko so ugasnili zadnji plavži na Gorenjskem in je prenehalo rudarjenje na Karavankah.

Največji preobrat se je začel z uvedbo parnega stroja za pogon mehaniziranih obratov. V železarstvu je pospešil razvoj valjarn in pihalnih naprav v plavžih in pečeh. Te niso več odvisne od vodnega kolesa, od vremenskih razmer in nestalnosti vodovja.

Z izumom Stephensonove lokomotive in naglim razvojem železnic se je nesluteno povečala poraba železa in jekla, predvsem valjanega profilnega železa, debele pločevine, bandaž za kolesa, raznih kovanih in litoželeznih izdelkov.

Največjega pomena za napredek plavžarstva pa je bil nagel razvoj prirodoslovnih ved, fizike in kemije. V prvi polovici XIX. stoletja so izšli patentni zakoni v ZDA, v Franciji in v Avstriji šele leta 1859. Izhajati začne razna strokovna literatura, ustanovljene so visoke rudarske šole v Belgiji, Španiji, Avstriji.

Velik korak je bil napravljen z razširjanjem pudljanja železa, pri čemer je oglje nadomeščal premog. Ne le zaščita gozdov, ki niso mogli več dajati dovolj drv za žganje oglja, tudi storitev le-teh je bila 10 do 12-krat večja od presnovk. Kako počasi so se pri nas vpeljavale te novosti vidimo iz naslednjega podatka. Pudlanje je bilo odkrito leta 1787., v Prevaljah so začeli pudlati železo 1837, torej 50 let pozneje, na Gorenjskem pa komaj leta 1853, ko so drugod pudlanje že začeli opuščati.

Epohalnega pomena za razvoj železarstva je bilo odkritje segreganja zrak za taljenje rud v plavžih. Ta izum ni vplival le na povečano proizvodnjo grodlja, pač pa tudi na ekonomiko uporabe kuriva, ki se je zmanjšalo kar za tri četrtine.

Preko Besemerjevega postopka za pridobivanje čim večjih količin tekočega jekla, ki ga je pri nas vpeljala leta 1870 le železarna v Prevaljah, naj se ustavim pri izumu martinske peči. Začetek velikega odkritja sega v leto

1864, ko je Pierre Martin v peči stalil prvo tono jekla. Njemu se je pridružil še Viljem Siemens in že leta 1867 je bila na svetovni razstavi v Parizu razstavljena prva Martin-Siemensova peč za 2 toni vložka. Prva martinska peč v Avstriji je bila postavljena leta 1869, v Sloveniji pa na Jesenicah šele leta 1890.

II

Ker sem se v svojem referatu omejil zgolj na problematiko železarskih naprav KID, katere naslednica je današnja Železarna Jesenice, sem se tudi v opisu položaja fužin sredi XIX. stoletja omejil le na tiste na Gorenjskem, ki so kasneje postopoma postale sestavni del novoustanovljene družbe.

V bohinjsem kotu so bile Zoisove fužine v Bohinjski Bistrici, na Pozabljenem in na Stari Fužini.

Bistriška železarna je bila pod eno streho: plavž, kupolna peč, drobilec za žlindro, dve presnovki, težko kladivo, kladivo za planiranje, fina valjčna proga, peč za cementiranje jekla, livarna, šest ognjev za kovanje žebeljev z 12 nakovali in mehanična delavnica.

V fužini na Pozabljenem, ki je oddaljena od bistriške železarne četrť ure hoda, je obratovala le še ena presnovka, težko kladivo in kladivo za cajnanje.

Tudi v obratu na Stari Fužini je obratovala ena presnovka in dve cajnarici ter žebeljarna z dvema ognjišči in štirimi nakovali.

Rudo bobovec so kopali in nabirali okoli Bohinja na Pokljuki in Jelovici, večji del pa so jo morali dovažati z rudišč v Karavankah. Sredih preteklega stoletja je delalo pri bistriških fužinah okrog 200 topilniških delavcev, 80 rudarjev in 250 oglarjev, gozdnih delavcev in dninarjev, na Stari Fužini pa 50 topilniških delavcev ter okrog 100 oglarjev in gozdnih delavcev.

Največja in najpomembnejša Zoisova fužina je bila vsekakor javorniška. Fužine so obsegale več poslopij. V največjem je bil plavž s cilindrično pihalno napravo, drobilcem in dvigalom ter ognjem za izdelavo jekla. Na Javorniku sta bila še dva ognja za presnanje, težko kladivo ter ogenj in kladivo za izvlečenje.

Javorniški plavž so oskrbovala z rudo rudišča na Bevšci in Lepenju.

V Radovni so delale tri presnovke, dvoje žarilnih ognjišč, dve težki kladivi in en repač. Grodelj so dobivali večinoma z bližnje Save, caglje pa so nato vozili v Bohinj, kjer so jih valjali.

Delovna ekipa je štela skupaj z Radovno 495 mož, od tega 104 rudarji, 8 pražilcev in drobilcev, 11 plavcev, 38 kladivarjev, 2 jeklarja, kovači, tesarji, hlapci itd. S kuhanjem oglja se je ukvarjalo okrog 100 kmetov, v zimskem času pa je oglje prevažalo prav toliko sankočev.

Drugi železarski kompleks, last belgijskega industrialca Viktorja Ruarda, je bil v Zgornjesavski dolini. Sredi XIX. stoletja sta obratovali le še železarna na Savi na Jesenicah in fužina v Mojstrani.

Železarna na Savi je obsegala plavž, pet talilnih ognjev s štirimi kladivi, dva žarilna ognja z dvojnimi kladivi.

V Mojstrani so obratovali trije talilni ognji s tremi kladivi.

K železarni na Savi so spadali rudniki pri Savskih jamah, kjer je bilo zaposlenih 259 rudarjev, pražilcev in tesarjev. Na Savi pa je bilo zaposlenih 16 plavcev, 24 varilcev in pudlarjev, 14 kovačev, 4 pražilci, 8 tesarjev, 4 zi-

darji in 27 dningarjev. Oglarjev na Jelovici, Pokljuki, Mežaklji in v Zgornji savski dolini je bilo okrog 240, voznikov pa 136.

Pogoji za pridobivanje železovih rud na gorenjskih rudiščih so bili zelo neenaki. Zaradi tega so bile tudi nabavne cene rude za železarne in s tem osnovna podlaga proizvodnje fužin zelo različna. Obseg rudarskih mer na Kranjskem je znašal leta 1855 6,815.907 kvadratnih sežnjev in se je zaradi znižanja pristojbine za prostoslede povečal v letu 1860 na 13,628.858 kvadratnih sežnjev. Kako revno pa je bilo sledenje rud, pa je razvidno iz podatka, da je bilo leta 1860 563 pooblaščenecv za rudoslede, leta 1866 pa le še 79. Temu primeren je bil tudi izkop rud, ki je bil leta 1863 283.346 centov, leta 1868 pa le še 135.693 centov. Od tega so preko 60 % nakopali v rudnikih pod Golico in pod Stolom za železarno na Savi.

Storitev rudarjev in njihovi povprečni zaslužki na dnino so bili zelo različni. Zaslužek rudarjev za javorniške fužine je bil največji, za železarno v Bohinju pa najmanjši. Na drugi strani pa je bila storitev rudarjev v Savskih jamah za železarno na Savi najizdatnejša in zato delež plače in pridobitev centa rude najmanjši. V primerjavi z javorniško fužino je bila storitev šestkrat večja. Takšni so bili odnosi storitev in zaslužkov med gorenjskimi rudišči, v primerjavi s Koroško pa je bila situacija mnogo slabša in je bila pridobitev rud skoraj dvakrat dražja. Na Kranjskem je leta 1855 stal cent rude 17,99 goldinarja, na Koroškem pa le 9,88 goldinarja. Tudi zaslužek delavca je bil na Kranjskem za 21,44 kr. na dnino nižji. V teh usodnih številkah se jasno zrcalijo skrajno neugodne razmere pri kranjskem rudarstvu in pojasnjujejo vzroke visokih proizvodnih cen železa v primerjavi s koroško in štajersko železarsko industrijo.

Fužina na Savi je imela najcenejšo rudo in najizdatnejše rudnike, imela pa je tudi najugodnejše dovozne pogoje. Transport rude je trajal le 2 do 3 ure, v Bohinju pa so dovažali rudo 5 do 6 ur daleč.

Za zaključek poglavja o položaju fužin sredi XIX. stoletja naj podam še podatek o potrošnji surovin in proizvodnji grodlja leta 1855 v železarnah na Javorniku, Bohinjski Bistrici in na Savi.

Na Javorniku so porabili 44.288 centov rude, 4.909 centov manganovca, 9.819 centov žlindre od presnanja in 393.540 kubičnih čevljev oglja. Pri tem vložku so izdelali 20.311 centov grodlja.

V bohinjskem plavžu so pretopili 23.758 centov rude, 3.902 centa žlindre in 186.120 kubičnih čevljev oglja v 12.632 centov grodlja.

Na Savi pa so za 51.456 centov grodlja porabili 111.658 centov rude, 617 centov manganovca, 17.767 centov žlindre in 704.046 kubičnih čevljev oglja. Železarna na Savi je torej proizvajala 45 % skupne proizvodnje plavžev na Kranjskem. Njej je sledila železarna na Dvoru z 20 %, na Javorniku z 18 % in v Bohinjski Bistrici s 13 %.

Na železarsko industrijo v drugi polovici XIX. stoletja pa so imeli velik vpliv tudi politični dogodki. Gorenjske železarne so delale za izvoz. Na pridobitev naročil in prodajo blaga so močno vplivala dogajanja in razmere na tujih tržiščih. Že tako občutnim neenakostim proizvodnih pogojev v primerjavi s konkurenčnimi deželami Anglijo in Nemčijo, je železarski trg doživljal močne pretrese trgovskih kriz, med katerimi naj omenim zlasti leta 1859, 1866, 1873 in 1881, ki so povzročale občutne zastoje.

Močan vpliv so imeli tudi narodnosvobodilni boji, ki so sledili marčni revoluciji leta 1848 na Madžarskem in v Italiji, avstrijski poraz na italijanskih

bojiščih leta 1859, izguba Lombardije ter za Avstrijo usodno leto 1866 s porazom v Kraljičinem gradcu ter z zmago Prusije, medtem ko je Avstrija izgubila še Benečijo.

Po letu 1867 se je Madžarska popolnoma osamosvojila in začela graditi lastno železarsko industrijo. Zedinjena Italija je zaprla leta 1870 italijansko tržišče z visoko carino, medtem ko je Nemčija po zmagi nad Francozi začela razvijati vojaško industrijo.

Avstrija, ki se je sprva spustila v velikopotezno graditev železnic, je v petdesetih letih doživela popoln finančni polom, kar je imelo tudi porazen vpliv na železarsko dejavnost pri nas.

Teh nekoliko podatkov sem navedel za pravilno razumevanje težav, s katerimi so se borile gorenjske železarne pred in še desetletja po ustanovitvi Kranjske industrijske družbe.

III

V šestdesetih letih preteklega stoletja so gorenjske fužine prišle končno do prepričanja, da jim edino združitev v kapitalno močno podjetniško družbo lahko daje nekoliko nade, da bi se obdržale na površju in vzdržale kritično dobo, ki je zanje nastajala.

Glavni akter pri ustanavljanju nove družbe je bilo bančno podjetje Luckmanov. Ti so posojali denar podjetjem na tekoče račune kot obratni kapital. Posojila so dosegala že tolikšne višine, da so jih industrijska podjetja čedalje težje obrestovala in odplačevala. Zato so imeli Luckmani interes, da bi vsaj del tega kapitala, ki je bil sicer zemljiškoknjižno zavarovan na nepremičninah in napravah dolžnih podjetij, mogli mobilizirati za nove poslovne kredite.

V takšnem položaju so bile Zoisove železarne, ki so dolgovale Luckmanovi banki 140.000 glđ. ter postale leta 1869 prvi kompleks novo ustanovljene KID, kateri se je istočasno pridružil tudi paromlin v Ljubljani.

Notranje ministrstvo je 15. avgusta 1869 odobrilo predložena pravila in dovolilo ustanovitev družbe. Ustanovitelji so na podlagi podeljene koncesije izvedli občni zbor 5. septembra 1869, na katerem je bil izvoljen za prvega predsednika družbe Michelangelo Zois, za prvega ravnatelja pa Karl Luckman, ki je bil dotlej že poslovodja ljubljanskega parnega mlina.

KID je bila vpisana v trgovski register dne 18. septembra 1869 kot tretja delniška družba na Kranjskem.

Pridobitev Ruarda leta 1872, fužinarja na Savi in Mojstrani in lastnika rudišč pri Savskih jamah ter na Begunjščici in mnogih drugih posesti, za vključitev v KID ni bila lahka. Ruardovo premoženje je bilo neprimerno večje kot Zoisovo in potrebno je bilo zvišanje delniške glavnice.

Istega leta je KID razširila svojo dejavnost še na Hrvaško z željo, da si zagotovi izdatno rudno bazo in lastne premogovnike, da bi bila v prihodnje neodvisna od tujih dobav. Ta želja se je zdela z nakupom rudišč Petrove gore v Topuskem uresničena. Ovira je bila v tem, da je bilo Topusko oddaljeno okrog 300 km od gorenjskih fužin in da ni imelo direktne železniške zveze.

Leta 1873 je prišlo še do nakupa železarn v Tržiču, ob pričetku XIX. stoletja last generala Radeckega, kasneje barona Dietricha in ob prodaji KID kneza Sulkowskega. Slednjič se je KID odločila še za nakup Jabornegove jeklarne na Slapu.

S tem je bil proces kapitalne akumulacije gorenjskega železarstva za KID zaključen. KID je predstavljala po izvršenih nakupih nehomogen kolos, ki je imel ekscentrični sedež uprave v parnem mlinu v Ljubljani. Zemljiška posest KID je segala od vrhov Julijskih Alp do Karavank in razvodnico med Tržiško Bistrico in Kokro, s celo Bohinjsko dolino in blejskim kotom. Toda gozdno gospodarstvo ni bilo urejeno in gozdovi za izkoriščanje težko dostopni. Fužinske naprave so bile zastarele in nerentabilne.

V vseh gozdovih KID je delal 470 oglarij, h katerim je spadalo 440 oglarskih kop s 530 skladišči za oglje. Na Gorenjskem je bilo 26 pražilnic za rudo, od tega 14 na Savi, 11 na Javorniku in ena v Bohinjski Bistrici, dalje tri plavže na Gorenjskem in enega na Petrovi gori, tri kupolne peči, tri Siemensove pudlovke, plinsko varilno peč, osem presnovk za jeklo, 9 presnovk za železo, 18 ognjev za izkovanje in cajnanje, devet orodjarskih ognjev, tri žarilne peči, osem žabljarskih ognjev, 20 težkih kladiv, 19 kladiv za izkovanje in cajnanje, dve valjni progji, pilarno, strojno delavnico, 16 cilindričnih pihal, 69 vodnih koles, 4 krožne žage, 9 navadnih žag in 5 mlinov. Pri tem pa na Gorenjskem še ni bilo nobenega parnega stroja.

Menili so, da bo najbolje, če skušajo čim bolj varčno delati naprej po starih izkušnjah na prevzetih napravah in obratih ter po možnosti zmanjšati proizvodne stroške.

IV

Konjunktornemu obdobju v letih 1870—1873 je sledil iznenada popoln preobrat in ves evropski kontinent je zajelo mrtvilo. Kot primer naj navedem padec cene grodlja od 106 na 55 gld, torej za 50 %. Pravo rešitev za KID je v tem času in še desetletje pomenilo odkritje postopka za pridobivanje feromangana v plavžu.

Vitez Lambert Pantz, ki je postal prvi tehnični ravnatelj pri železarnah KID, je po prihodu iz Bohinja na Javornik dobil nevhvaležno nalogo, kako bi z razpoložljivimi sredstvi in napravami z manjšimi stroški in racionalnejšo uporabo kuriva dosegel kvalitetne proizvode. Vedel je, kako koristne so lastnosti mangana v železu, katerega je javorniška zrcalovina vsebovala 7,5 %. Žrtvoval je mnogo truda in materiala, da se mu je slednjič posrečilo pridobivati v plavžu feromangan, ki so ga do tedaj znali pridobivati le v talilnih loncih in v neznatnih količinah. Leta 1872 je Pantz svoje odkritje že tako izpopolnil, da je že lahko izdelal železo s stalnimi 10 do 12 % mangana.

Zanimanje za feromangan se je naglo širilo po svetu, senzacionalna iznajdba pa je dala Pantzu in javorniški železarni čez noč svetovni sloves.

Leta 1873 je KID razstavila na jubilejni svetovni razstavi na Dunaju 37 % feromangan in družba si je s tem pridobila v najbolj kritični dobi nov rentabilni izvozni izdelek. S stalnim eksperimentiranjem in izpopolnjevanjem je že leta 1874 trajno izdelovala železo s 40 % mangana.

Kolikšno je bilo povpraševanje za feromanganom nam pove tudi podatek o izkopu manganove rude na Begunjščici od leta 1870 do 1875. Leta 1870 so jo nakopali 3.949 stotov, leta 1871 7.317 stotov, 1872 27.379 stotov, leta 1873 47.501 stot, leta 1874 48.925 stotov in 1875. leta 76.000 stotov.

Tolikšno povečanje odkopa manganove rude pa je omogočila žičnica na Begunjščico, katero je konstruiral in patentiral Pantz.

Ker ravno letos v Ameriki praznujejo 200-letnico Ameriških združenih držav, naj omenim, da je KID na mednarodni razstavi v Philadelphiji leta 1876 razstavila feromangan in zanj prejela diplomo in veliko kolajno.

V

Poslovne depresije ni hotelo biti konec. Francoske železarne so prevzele vse nekdanje veleodjemalce KID, da so pri njih naročali 70 do 80 % feromangan, ki ga KID ni mogla izdelati. Predlogi KID, da se uvede zaščitna carina na visokoodstotni feromangan, niso bili upoštevani in tako so še nadalje uvažali 80 % feromangan iz tujine.

KID je poskušala tudi s prodajo grodlja po nižjih cenah, toda kupci so odklanjali vsako ponudbo. Medtem je postal tudi najmočnejši matični obrat železarna na Savi pasiven.

Zaradi pasivnosti se je vedno bolj utrjevalo prepričanje, da je postalo gorenjsko železarstvo nerentabilno in da se je treba preusmeriti na druge industrijske panoge, ki so dajale več upanja na uspeh.

V januarju 1885 je KID sestavila promemorijo o prodaji posestev in jo razposlala svojim poslovnim zvezam in podjetnikom, o katerih je domnevala, da bi se utegnili zanimati za odkup družbene posesti in obratov.

V promemoriji je bilo uvodoma rečeno, da ima družba razne fužinske obrate in vodne moči, ki jih je doslej izkoriščala za železarsko industrijo. Ker pa se ta že dalj časa ne izplača, ker dela z vegetabilnim kurivom, je sklenila bistveno omejiti delo železarn. Promemorija dalje opozarja, da ima družba znatne komplekse gozdov, navaja tudi, da so mezde na Kranjskem zelo zmerne, prebivalstvo je pridno, prizadevno in varčno ter navezano na industrijo. Temu uvodu sledi opis posameznih železarskih kompleksov.

Tej promemoriji je sledil 30. januarja 1885 o prodaji tudi oglas v časopisju.

V tem času prodajna namera KID ni bila edina. Na Koroškem je ugašala vrsta nekdanj močnih železarn, vendar so na Koroškem in Štajerskem rešili usodo delavstva na ta način, da so preuredili večino fužin v tovarne lepenke, celuloze in papirja.

Poskusi prodaje pa so se izjalovili. Dejansko je prišlo do prodaje Jabornegove fužine na Slapu v Trziču Charlesu Molineju za preureditev v tovarno bele lepenke, predarlski predilničarji so kupili vodno silo Mošenika in del fužinarskih naprav v Trziču in še nekaj manjših prodaj.

Tako so se izjalovila tudi pričakovanja, da bi s prodajo posestev mobilizirali denar za obrestovanje dolgov in nujne tekoče izdatke. Zato je ravnatelj Luckman zahteval od upravnega odbora, da mu da potrebna pooblastila za odpoved prevzetih obveznosti in razvezo družbinega razmerja z delavci in nameščenci. Konec februarja 1885 so ugasnili plavž na Savi.

Redukcije staleža so izvajali previdno, vendar se je v letih od 1873 do 1888 zmanjšal za 1/3, to je od 1578 na 1092 delavcev.

Za ta čas je važna še naslednja ugotovitev. Proces odmikanja tržišča železarstva iz alpskih dežel na Češko in Moravsko je bil nezadržan. Medtem ko je predstavljala proizvodnja grodlja na Kranjskem leta 1848 4 % celotne avstrijske proizvodnje, se je ta zmanjšala v letu 1870 na 2 % in leta 1888 le na 0,7 %.

VI

Možnost znižanja proizvodnih stroškov za rudo na Karavankah na raven cene rude na Koroškem in Štajerskem realno ni bilo misliti. Razlika je bila prevelika. Zato je preostajala edina možnost, da se proizvodnja usmeri na produkcijo jekla po novem postopku z uporabo starega železa.

Ko so se izjalovila vsa prizadevanja, da bi prodali kranjske fužine, je je bila KID prisiljena, da vzame znova v pretres tehnično reorganizacijo obstoječih obratov in modernizacijo proizvodnje. V poštev je prišlo martiniranje jekla.

KID je naročila v Leobnu in v Gradcu ekspertize o tehnični reorganizaciji obratov in na podlagi ekspozicije Ehrenwerta in Moroja je Luckman 22. januarja 1888 predlagal upravnemu svetu KID, da bi na Savi zgradili dve bazični martinski peči in vpeljali nov način pridobivanja jekla s pretapljanjem starega železa. Poudaril je ugodno prometno lego Jesenic za nabavo starega železa pri ladjedelnih, prav tako pa tudi vodno silo, s katero železarna razpolaga. Že takrat je omenil možnost preselitve obratov iz Bohinjske Bistrice na Jesenice.

Upravni svet je poročilo odobril ter pooblastil ravnatelja Luckmana, da poišče na Dunaju nove družabnike, ki bi s svojim kapitalom omogočili izvedbo nameravane modernizacije, ki je bila ocenjena na pol milijona goldinarjev stroškov.

Po daljšem pregovarjanju in po popolni podreditvi ljubljanskih družabnikov sta h KID pristopila družabnika dunajskega podjetja Vogel & Noot, ki je bilo ustanovljeno leta 1870. V Wartbergu na Štajerskem je imelo fužine in valjarno, v kateri je izdelovalo fino pa tudi kvalitetno jekleno pločevino. Drugo železarno je zgradilo kasneje v Mitterdorfu, ki se je že od vsega začetka specializirala za izdelavo vojaške opreme.

Firma Vogel & Noot si je s pogodbo izgovorila izključno komisijsko prodajo vseh jeklarskih izdelkov v obliki ingotov, cagljev in platin, pa tudi v obliki žice, žičnikov, vzmeti in finega železa proti proviziji 2 do 5% od doseženih bruto cen. KID se je tudi obvezala, da bo podjetju Vogel & Noot dajala letno do 400 vagonov jekla proti plačilu polne lastne cene s pribitkom 50 kr. za stot in 150 vagonov polizdelkov iz žice proti plačilu lastne cene s pribitkom 30 kr.

Vse te koncesije je dobilo podjetje Vogel & Noot za neznatno udeležbo s 75.000 gld. kapitala z izrecno zahtevo, da morajo njihove delnice imeti značaj prioriternih delnic.

Vogel & Noot sta spretno izkoristila kreditno stisko starih delničarjev, ki si niso sami znali niti finančno, niti tehnično več pomagati. Nastopala sta samozavestno kot nosilca novega ustvarjanja, stari delničarji pa so prejemali njune predloge in dispozicije pasivno in brez pridržka.

26. avgusta 1888. leta so opravili prvi ogled terenov za gradnjo nove železarne na Savi. Odločeno je bilo, da bo nova železarna stala na pravkar kupljeni parceli št. 286, to je na kraju vzhodno od potoka Ukova, med državno cesto in Savo.

Nova delničarja Friedrich Vogel in Hugo Noot sta prevzela popolno iniciativo pri gradnji novih obratov, prišlo pa je tudi do personalnih sprememb. Odslovili so tehničnega ravnatelja in iznajditelja feromangana Lam-

berta Pantza, ki ga je zamenjal mladi strojni konstruktor Avgust Trappen, predsednik družbe pa je postal Hugo Noot.

Gradbeni stroški za nove obrate so znatno prekoračili predračunsko vsoto in so znašali 1890. leta 966.000 gld. Zato je občni zbor KID marca 1890 sklenil izdati 600 osnovnih delnic, s čimer bi se družbeni kapital zvišal na zahtevo dunajskih delničarjev na 3.000.000 gld. Občni zbor je hkrati sklenil, da sme upravni svet izdati še 1000 prioritetnih delnic po 500 gld., to je po paritetnem tečaju, katere je čez nekaj dni odkupila firma Vogel & Noot in s tem dokončno zagospodarila KID. Družba je ostala odslej le po imenu Kranjska, ker je pač imela sedež v Ljubljani in obrate na Kranjskem.

Skoraj neopazna je medtem v marcu 1890 začela obratovati prva martinska peč. Težka proga valjarne je šla v pogon meseca aprila, lahka proga pa v maju. 14. avgusta 1890 je okrajno glavarstvo izdalo obratno in uporabno dovoljenje in ta dan pomeni tudi začetek obratovanja moderne železarne na Jesenicah. Leto dni prej je dobila že lasten industrijski tir in povezavo z železniško postajo.

Novi obrati so obsegali martinsko peč za 10 ton vložka, težko progo za valjanje debele pločevine, srednjo in fino progo, žično valjarno, žičarno in žebljarno, livarno in mehanično delavnico. Obratovanje z novimi napravami v prvih mesecih ni šlo gladko in prvo leto obratovanja se je končalo s 40.000 gld. izgube. Pri tem so bili stari delničarji ponovno diskriminirani, saj so na prioritetne delnice izplačali po 25 gld. dividende, na osnovne pa le po 5 gld.

Na še večjo koncentracijo železarske dejavnosti na Jesenicah je vplivala še opustitev Auerspergove železarne na Dvoru pri Žužemberku. Velik del delovne sile, kakor tudi orodja in strojnih naprav, se je preselilo na Jesenice.

K vsemu je prišel še požar v Bohinjski Bistrici dne 7. oktobra 1890 v večernih urah in uničil vso veliko zgradbo bohinjskih fužin. Bodisi, da je do požara prišlo po nesreči, bodisi, da je bil insceniran, na kar so takratni časopisi namigovali, dejstvo je, da se je s tem zaton železarstva v bohinjskem kotu pospešil in čez noč zaključil, kar pa je KID itak nameravala storiti. Ob delo so bili fužinski delavci, pa tudi rudarji in nabiralci rude na Jelovici in v Triglavskem pogorju. Ustavilo se je tudi drvarjenje in oglarjenje za bohinjsko fužino. Kdor je hotel še naprej delati v železarni, se je moral pripraviti na selitev na Jesenice, kamor so preselili tudi preostale fužinske naprave, stroje in orodje.

Pred zaključkom tega poglavja naj omenim, da je KID medtem dala železarni Ganz & CO. iz Budimpešte v zakup plavž in rudišče Petrova gora v Topuskem in jih leta 1898 tudi končno prodala.

Tudi za velikanske komplekse alpskih gozdov je iskala kupca in ga končno našla v verskem zakladu. S kupoprodajno pogodbo iz leta 1895 je KID obdržala od nekdanjih 37.567 ha gozdov in zemljišč le 1.231 ha v okolici Jesenic za sprotne potrebe železarne po lesu in drveh.

Tržiško veleposest je sprva vzel v najem berlinski finančnik Jurij Born, kamor je prihajal na lov že od leta 1888. Leta 1891 jo je v celoti odkupil. Iz tega poznanstva je prišlo do večje poslovne povezave. Jurij Born je bil koopliciran v upravni svet KID, na občnem zboru leta 1898 pa je kot največji delničar KID deponiral na svoje ime 5500 delnic. Berlinska banka Born & Busse je odslej dajala do konca prve svetovne vojne KID na uporabo izdatne

investicijske kredite in ves obratni kapital za tekoče poslovanje. Kreditne zadrege se odslej niso več pojavljale. Družba pa je prišla s tem pod vpliv berlinskega kapitala.

VII

Po dograditvi obeh martinskih peči je železarna močno potrebovala večje količine surovega železa. Zastarela plavža na Javorniku in na Jesenicah že dolgo nista bila kot potrebam povečane proizvodnje jekla. Dovoz koksa in rud na Jesenice pa ni bil rentabilen.

Z naraščanjem ladjedelnštva ter tovarn železnih izdelkov in ladjske opreme v tržaški okolici je pri KID vedno bolj dozorevala zamisel gradnje nove metalurške baze ob morju, ki bi omogočala cenen dovoz tujih rud in črnega premoga.

Okvirni načrt je bil naslednji:

1. Namesto domačih revnih rud naj bi uporabljali rude iz čezmorskih krajev, ki bi jih dovažali po najcenejši poti po morju.

2. V primernem kraju tržaškega pristanišča naj bi zgradili plavž za predelavo bogatih rud.

3. Ob plavžu naj bi postavili koksarno, da bi v lastnem obratu pridobivali iz premoga plavžarski koks.

4. Obrati na Jesenicah naj bi se omejili na jeklarno in predelovalno industrijo, ki naj bi izkoriščala vodne sile in izvežbane domače kovinarje.

Železarno v Škednju je KID nameravala zgraditi postopoma v treh razdobjih. Najprej je bila zamišljena postavitvev plavža, nato lastne koksarne in končno še martinarne s težko progo in naprave za destilacijo stranskih proizvodov, dobljenih pri koksiranju.

Za postavitev železarne v Škednju je bil potreben kapital 3 in pol milijona gld. Tolikšen kapital pa je bila zmožna in pripravljena oskrbeti le berlinska banka Born & Busse, ki je posedovala ob pričetku gradnje v Škednju, leta 1896 2772 od skupno 3634 delnic.

Škedenjski plavž je začel obratovati 24. novembra 1897. Visok je bil 26 metrov, zmogljivosti 240 ton grodlja v 24 urah. Opremljen je bil s štirimi kavperji premera 7 metrov in višine 27,5 metrov. Zakladanje se je vršilo z dvigalom do vsipne višine 31 metrov nad dnom plavža. Vsi transporti rude so prispeli po morju, za kurjavo pa so uporabljali izključno angleški koks.

Po prvih težavah glede prodaje grodlja, je proizvodnja v naslednjih letih stekla in že leta 1900 finančno daleč prekosila Jesenice. Sklenjene so bile tudi velike in dolgoročne dobavne pogodbe za rudo in premog, kar je bilo kasneje odločilnega pomena.

Leta 1901 je KID zgradila v Škednju koksarno, pri čemer je odvečne količine plina vnovčila pri tržaških potrošnikih.

Kljub temu, da je leta 1901 nastopila v Ameriki in Evropi huda poslovna kriza in je zaradi tega morala tudi škedenjska železarna zmanjšati proizvodnjo, je bila ta še vedno rentabilna zaradi uspešnih dolgoročnih pogodb.

VIII

Kljub velikemu investicijskemu vlaganju v železarno v Škednju, pa se na Jesenicah investicijska dejavnost ni ustavila.

Leta 1901 je na Javorniku še obratoval plavž, ki pa je bil že zdavnaj zastarel in z njim KID ni več računala. Privlačna pa je bila vodna sila javorniškega potoka, ki je bila trajne vrednosti in so jo v naslednjih letih izkoristili za pogon valjarn.

Po dograditvi štirih martinskih peči in predelovalnih obratov na Jesenicah je prostorska stiska narekovala premestitev vsaj valjarne pločevine na Javornik. Prostor zanjo je bil izbran nasproti javorniške železniške postaje in je bila neposredno povezana z industrijskim tirom. Za pogon valjarne so zajeli vso vodo javorniškega potoka in jo speljali po 3400 metrov dolgem cevovodu do valjarne. Vodna moč je bila ocenjena na 1800 KM, s končnim pritiskom 38 atmosfer in pritokom 600 litrov na sekundo. Naprava je bila kolavdirana 1899. leta, nova valjarna pa je šla v pogon že naslednje leto. Strojna oprema zanjo je bila deloma nova, deloma v naslednjih letih preseljene iz jeseniške valjarne. Znamenitost, ki jo velja omeniti, je montaža največjega Peltonovega pogonskega kolesa v Evropi s premerom 9,4 metra in teže 95 ton. Z močjo 1700 KM je poganjal težke Lantove trojke za valjanje debele pločevine za izdelavo oklopnih plošč za vojne ladje in izdelavo kotlov. Istega leta, to je 1902, so začeli seliti valjarno z Jesenic v novodograjene prostore na Javorniku. Najprej so preselili obe lahki progi, leta 1903 pa še srednjo proggo. Za ogrevanje polfabrikatov so imeli dve veliki in eno malo žarilno peč, veliko žarilno peč za pločevino, transportne naprave in škarje.

Leta 1913 so začeli graditi težko proggo. Obsegala je tri trojke z eno dvojko za dokončno valjanje raznih profilov.

Za ta čas in še posebno za železarne KID na Jesenicah in na morju v Škednju je važna odločitev leta 1901, da postanejo Jesenice križišče nove karavanško-bohinjske železnice. KID je sestavila petletni načrt investicij, ki jih je hotela vsekakor zaključiti do trenutka, ko bo dograjena nova železniška progga.

S prebitjem karavanškega predora v maju 1906 je KID kupila Eggerjevo žičarno v Bistrici v Rožu, katere proizvodi so bili znani po vsem kontinentu in po vseh čezmorskih deželah. Že naslednje bilance so pokazale, da je bil nakup upravičen in da je Bistrica izdatno prispevala k dvigu slovesa izvoznih izdelkov in k povišanju družbinega finančnega uspeha.

Po dovrstitvi investicijskega programa je KID dosegla izreden vzpon, zlasti še z dograditvijo drugega plavža v Škednju leta 1908 in povečanjem koksarne.

V desetletju pred prvo svetovno vojno zaznamujemo velik porast proizvodnje, saj je ta znašala leta 1904 187.625 ton, leta 1912 pa 293.902 toni, na kar pa je vplival tudi pravkar zgrajeni tretji plavž, dve martinski peči in valjarna debele pločevine v Škednju.

Izvoz je bil v Škednju zelo nestabilen in je variiral med 9 in 24 tisoč tonami letno. Izvoz gorenjskih obratov je bil dokaj stalen in je znašal letno okoli 15.000 ton.

Leta 1911 je bilo zaposlenih v Škednju 1.130, na Jesenicah 1.474, na Javorniku 451, v Bistrici v Rožu pa 263 delavcev. Skupaj torej 3.318 delavcev.

IX

Z izbruhom prve svetovne vojne se je položaj v železarnah KID na mah spremenil. Ker dovoz rude in premoga po morju ni bil več mogoč, so avgusta

1915 ugasnili plavž v Škednju, ustavila se je martinarna in težka proga, ki so jo leta 1912 preselili z Javornika v Škedenj. Vojna je prekinila trgovske zveze, na katerih je bil zasnovan izvoz in komercialni režim KID. Teritorialne, politične, gospodarske in socialne spremembe ob koncu vojne leta 1918 so zrahljale in razrušile mogočen metalurški kombinat. Železarna v Škednju je po londonskem paktu skupno s Slovenskim primorjem novembra 1918 prišla pod italijansko oblast in je bila leta 1924 nacionalizirana in vključena v italijanski železarski koncern ILVA.

Predelovalni obrati na Jesenicah so izgubili prostran notranji trg bivše avstro-ogrske monarhije in same Jesenice so prek noči postale obmejno mesto, daleč od jugoslovanskih rudnih baz in nad 600 km daleč od glavnih tržišč. V železarni je obratovala od petih le ena martinska peč, proizvodnja pa je padla pod 10.000 ton leta 1920.

K vsemu temu so se pojavili kot novi lastniki še predstavniki italijanskih bančnih konzorcijev. Narodna vlada je podjetju tujega kapitala dodelila sekvestra, ki pa ni bil v stanju, da prepreči transakcije tujega vodstva in delničarjev, na škodo javnih in narodnih interesov. Delničarji na Dunaju in v Berlinu, katerih premoženje bi se moralo po določbah mirovne pogodbe likvidirati, so raje prodali svoje delnice italijanskemu konzorciju, da bi tako onemogočili nacionalizacijo. Jugoslovanska vlada sicer te prodaje ni priznala, vendar izvršenega dejstva ni bila v stanju spremeniti. Vprašanje jeseniške železarne kot kapitalističnega podjetja je ostalo po vojni politično vprašanje prvega reda še dolgo po Rapallski pogodbi do poletja leta 1924, ko je italijanskemu konzorciju končno uspelo odkupiti železarno v Škednju za 2 milijona lir, čeprav je bilo pred vojno vanjo investirano 24 milijonov pretežno z delom na Jesenicah zasluženega denarja.

Na Jesenicah je ostalo nemško uradništvo na vseh vodečih mestih kljub vsem zaščitnim zakonom, po katerih bi se morala tuja delovna sila zamenjati z domačo.

X

V povojnem desetletju so razmere pri KID ovirale tehnični napredek železarne. Večinska delniška posest italijanskih bank je bila tudi politično skrajno neugodna. Razdobje inflacije je ostalo neizkoriščeno in bila je od leta do leta večja nevarnost, da bo železarna popolnoma zaostala. Mnogi so bili mnenja, da je bila usodna napaka, da se ni družbina posest takoj leta 1919 razdelila, s čemer bi bilo mogoče obratom v Jugoslaviji svobodneje gospodariti. Proti Italiji pa vlada ni mogla nastopiti z represalijami, ker je bil položaj že tako do skrajnosti napet.

V Beogradu so gledali na KID kot na tuje podjetje, ne samo, ker so bili delničarji italijanske in dunajske banke, temveč tudi zaradi tujega vodilnega osebja, pri katerem so slovenski nameščenci imeli samo podrejeno vlogo. Podjetje je torej izkoriščalo slovensko delavstvo v dobro tujih delničarjev.

Za izhod iz tega stanja je prihajal v poštev edino odkup delnic, za kar pa bi bilo treba pridobiti neko industrijo sorodne stroke, ki bi imela interes, da se poveže z železarno. Takšno podjetje pa je bilo edino Westnova tovarna emajlirane posode v Celju, ki je predelovala velike količine tanke pločevine.

Ko se je Westen odločil za odkup delnic, za kar je italijanskim bankam izplačal okoli 65 milijonov dinarjev, se je tudi odločil, da bo preuredil obrate

v moderen rentabilen obrat in za temeljito reorganizacijo, za kar bodo potrebne stomilijonske investicije.

1930. leta so italijanski člani upravnega sveta zapustili Jesenice tiho in brez slovesa, kakor so bili prišli. Delnice KID pa so prišle v roke jugoslovanskega državljana nemške narodnosti, industrialca, ki se je na vsej črti lotil dela, da bi popravil, kar je bilo v tehničnem pogledu v povojnem času zamujenega.

K načrtovanju rekonstrukcij in reorganizacije železarne nasploh je bilo povabljenih več tujih strokovnjakov. Načrt je bil razdeljen v tri obdobja. Prvo je obsegalo reorganizacijo obstoječih obratov, vendar z novo opremo. Drugo izgradnjo modernih plavžev, da bi bila železarna neodvisna od dobav surovega železa. V tretjem obdobju pa naj bi zgradili nov metalurški obrat ob reki Savi ali Donavi v notranjosti države in blizu surovinski bazi.

Na kratko si oglejmo pomembnejše investicije v času od 1930. leta do druge svetovne vojne.

V martinarni so rekonstruirali martinsko peč IV bazične izzidave. Tako je spomladi leta 1933 nastala na Jesenicah prva popolnoma bazična peč na svetu, kar je ponovno dvignilo sloves jeseniške železarne v svetu. Po teh izkušnjah so do leta 1935 preuredili še ostale tri martinske peči. S sklepom, da bodo gradili na Jesenicah plavž, so leta 1938 pričeli z drugo rekonstrukcijo martinarne, ki je obsegala povečanje jeklarne, obenem pa novo postavitve dveh in rekonstrukcijo dveh martinskih peči ter novogradnjo grodljevke kot nagibne martinske peči. Rekonstrukcija je bila zaključena leta 1939, kapaciteta martinskih peči je znašala od 42 do 62 ton, letna proizvodnja martinarne pa določena na 160.000 ton jekla. V jeklarni je dobila leta 1940 svoje mesto tudi 6-tonska elektropoč z letno proizvodnjo do 6.000 ton. Tega leta je bilo v martinarni zaposlenih 398 delavcev, 6 mojstrov, 2 tehnika, 2 obratna inženirja in 1 obratovodja.

Valjarne, razen žične valjarne, so bile prostorsko ločene od matičnih obratov in osredotočene ob vodni sili na Javorniku. Večjih sprememb v tem obdobju niso doživele, pač pa so z manjšimi investicijami in z vpeljavo večih posad stalno povečevali proizvodnjo. Tako se je proizvodnja težke proge povečala od 45.000 ton na 90 do 100.000 ton, pločevinske valjarne pa od 25.000 na 41.000 ton.

V valjarnah je bila nova le valjarna tanke pločevine, ki je bila postavljena v zanjo zgrajeni hali v letih 1931—1933. Obsegala je trio Banning predogrodje, dve dvojni predogrodji za dokončno valjanje, dve napravi za podvojitve pločevine, potisne peči, dresirno napravo in leta 1935 še lužilnico in pocinkovalnico. Proizvodnja, ki je znašala leta 1935 5.336 ton se je povzpela leta 1940 na 17.412 ton.

Izdelki predelovalnih obratov KID so še pred prvo svetovno vojno osvojili zaradi dobre kvalitete domači in tuji trg. Raznovrstni po dimenzijah, po obliki in površinski obdelavi ter po raznih stopnjah trdote so se prilagajali neštetim zahtevam potrošnikov in načinom uporabe.

Na tem mestu naj samo naštejemo predelovalne obrate in njih proizvodnjo leta 1930 in 1940.

Hladna valjarna je izvaljala leta 1930 2.200 ton, leta 1940 pa 6.423 ton hladno valjanih trakov. Proizvodnja žičarne se je od 15.800 ton leta 1930 povzpela na 22.152 ton leta 1940, proizvodnja žebeljarne pa je ostala na isti

ravni in sicer okoli 7.000 ton letno. K predelovalnim obratom moramo prišteti še tovarno šivnih cevi, ki je bila zgrajena leta 1931 in povečana leta 1936. Proizvodnja leta 1940 je znašala 5.000 ton cevi.

XI

Leto 1930 pomeni začetek velikih reform in reorganizacij železarne, s tem pa tudi začetek težkih socialnih borb, ki trajajo celo desetletje do druge svetovne vojne. Novi lastniki uvajajo posebne metode dela, pospešen tempo v proizvodnji in nove mezdne sisteme. Že pri prvi reviziji staleža je bilo reduciranih 150 delavcev. Reforme izzivajo med delavstvom napetost, ki se stopnjuje zlasti zaradi ustavitve obratovanja leta 1932, ko je bilo delavstvu odpovedano delovno razmerje pod pretvezo zastoja prodaje. Vodstvo KID spretno izkoristi položaj, zahteva znižanje mezd za 5% in diktira novo kolektivno pogodbo.

Ko je delavstvo odpovedalo izsiljeno kolektivno pogodbo, so se začela dolgotrajna in napeta pogajanja za novo kolektivno pogodbo. Pa tudi ta ni ustvarila znosnih odnosov, marveč je postala le izvor novih sporov, ki so vodili po raznih incidentih 12. julija 1935 do izbruha stavke. Po sedmih dneh je bila stavka sicer uspešno zaključena, vendar je nemško vodstvo železarne pričelo s protiofenzivo proti delavskemu gibanju. Z izrednimi ukrepi in protizakonitim postopanjem oblasti je razbilo stavko stavbinskih delavcev leta 1936, pomagalo formiranju večinske zveze združenih delavcev kot nove strokovne organizacije, ki je bila določena, da pada v odločilnem trenutku v hrbet organizaciji kovinarjev in omogoči sprejetje nove kolektivne pogodbe s popolnoma spremenjenim mezdni sistemom, ki je pomenil za večino delavskih kategorij znižanje mezd.

XII

Težave s pridobivanjem starega železa, ki so ga pretežno kupovali za devize in dovažali iz ZDA in afriških kolonij, ker ga v Evropi spričo Hitlerjeve oboroževalne tekme ni bilo mogoče dobiti, so pospešile, da so se v železarni odločili zgraditi na Jesenicah moderen plavž. Tudi tu je pri vprašanju koncesije naletela na ovire in težave ter si je šele po dolgih bojih izvojevala dovoljenje. Železarna je nato pričela organizirati svojo rudno področje v Bosni in na Hrvaškem, uvedla obsežna raziskovalna dela in odprla nove rudnike.

Po forsiranem delu, ki je trajalo leto dni, je 20. oktobra 1937 zagorel na Savi moderen plavž, kateremu je 20. decembra 1940 sledil še drugi. Ostalo pa je še odprto vprašanje osamosvojitve glede koksa, ki ga je bilo treba še vedno kupovati v inozemstvu.

Povečanje obratov železarne je omogočilo zaposliti večje število novega delavstva. Ta porast je bil posebno močan v letih 1936 in 1937, ko se je število delavstva povečalo kar za 942 delavcev na Jesenicah in 343 na Javorniku. Po dograditvi drugega plavža je bilo v železarni KID zaposlenih 4.567 delavcev. Tudi stalež nameščencev je v letu 1940 porastel na 449, tako, da je skupni stalež ob koncu leta 1940 dosegel 5.016 zaposlenih oseb.

Zadnja redna skupščina delničarjev KID je bila 16. maja 1940. Delniško glavnico so povišali na 120 milijonov dinarjev, ki je bila razdeljena na 800.000

delnic, nominalne vrednosti 150 dinarjev. Od teh delnic je imel Avgust Westen 349.381 kosov, Adolf Westen 348.171 kosov in Jožef Pfeifer 78.652 kosov. Vsi trije skupaj torej 776.204 delnice.

XIII

Hitlerjev napad na Jugoslavijo dne 6. aprila 1941 in okupacija jeseniškega delavstva ni presenetila. Takoj, ko so Nemci 19. aprila prevzeli oblast, so pričeli z aretacijami. V nacistični komisiji, ki je sestavila sezname, so bili domači petokolonaši. Istega leta se je pričelo tudi množično izseljevanje, prisilna rekrutacija in mobilizacija slovenskih ljudi. Vse več pa je bilo mladih ljudi, ki so se odločali za borbo za svobodo in odhajali v partizane.

Kljub stalnemu dovozu tuje delovne sile proizvodnja ni mogla doseči produkcije predvojnih let. Nasprotno proizvodnja 146.863 ton v letu 1940 je padla na 87.255 ton v letu 1944. Temu primerno se je gibal tudi stalež, ki je s 5.016 zaposlenih v letu 1940 padel na 3.425 v zadnjih štirih mesecih okupacije v letu 1945.

S tem je obdobje nastanka KID, njene rasti in propada zaključeno.

Po umiku nemške vojske z Jesenic so organi uprave državne varnosti v železarni blokirali vsako razpolaganje z denarnimi sredstvi in premoženjem KID. Prva naloga je bila suspendiranje nemškega uradništva, likvidacija petokolonašev in nacistov ter jim onemogočiti vsako sabotažo.

Sprva je delo v železarni skoraj počivalo, dokler se ni delavstvo začelo polagoma vračati iz partizanov, iz taborišč, iz izseljeništv in drugod. Ministrstvo za industrijo je z odločbo z dne 18. maja 1945 postavilo železarni delegata dr. Miha Potočnika in tehničnega direktorja ing. Viktorja Kotnika.

Po preiskavi o sodelovanju industrijskih podjetij z okupatorjem je bilo ugotovljeno, da je bila KID trdnjava nemškega imperializma in gnezdo pete kolone. Podjetje je bilo med vojno v celoti vključeno v nemško vojno proizvodnjo. Na Jesenicah in okolici je delovalo 90 članov kulturbunda, ki so bili povečini uslužbenci in delavci pri KID. Avgust Westen je bil že pred vojaškim sodiščem 14. julija 1945 v odsotnosti obsojen na smrt, njegov brat Adolf je bil aktiven član NSDAP že od leta 1936. Prav tako so bili nemški državljani ravnatelj Karl Noot in ostali člani uprave. Zato je bilo premoženje KID po izvršenih ugotovitvah kot last državljanov nemške narodnosti v smislu odloka AVNOJ o sovražnikovi imovini zaplenjeno. Premoženje je formalno prešlo v državno last z odločbo okrajne zaplembene komisije na Jesenicah z dne 14. novembra 1945, kar je okrožna zaplembna komisija v Ljubljani 5. aprila 1946 potrdila in s tem zavrnila ugovor Avgusta Westna.

Vodstvo obratov in oddelkov v železarni so po odstranitvi Nemcev prevzeli izkušeni dolgoletni domači praktiki. Odločili so se, da najprej obnovijo z lastnimi močmi obratovanje obeh plavžev. Po trinajstmesečnih naporih je bil dne 30. junija 1946 prižgan plavž I, 21. avgusta 1946 pa ob navzočnosti maršala Tita še plavž II.

VIRI IN LITERATURA

1. Arhiv Kranjske industrijske družbe, hrani Tehniški muzej Železarne Jesenice na Jesenicah
2. Razni članki in prispevki h zgodovini železarstva, Tovarniški vestnik KID, 1937—1941, Werkszeitung KIG, 1941—1944, Železar, 1951—1976, Železar — Tehnična priloga, 1959—1967
3. Slavko Smolej: O zgodovini plavžev na Gorenjskem, Nova proizvodnja, 1952
4. Slavko Smolej: Železarske Jesenice, Nova proizvodnja, 1954
5. Ivan Mohorič: Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, 1969
6. Miloš Magolič: Sto let železarne na Jesenicah, Nova proizvodnja, 1969

Zusammenfassung

PROBLEME DES EISENHÜTTENWESENS IN GORENJSKO IN DER ZEIT DER KRAINER INDUSTRIEGESELLSCHAFT

Das Eisenhüttenwesen in Gorenjsko hat eine lange Tradition — von seinen Anfängen in der späten Halstatt- bzw. frühen Latènezeit bis heute wird dort mit nur kurzen Unterbrechungen Eisen verarbeitet.

Durch die ungeahnte Entwicklung der Technik im 19. Jahrhundert sind die dortigen Hammerwerke wegen ihrer veralteten Technologie und den aufgebrauchten Erzvorkommen in einen keineswegs beneidenswerten Zustand geraten, aus welchem sie lediglich der Anschluß an die im Jahr 1869 gegründete Krainer Industriegesellschaft (KID) gerettet hat. Durch die Stilllegung unrentabler Betriebe, den Verkauf von Waldbesitzen und durch Beteiligung von Kapital aus Wien und später aus Berlin hat die Krainer Industriegesellschaft in Jesenice ein neues Stahlwerk und in Javornik neue Walzwerke errichtet, und in den neunziger Jahren des vorigen Jahrhunderts erbaute sie in Triest das modernste Eisenhüttenwerk mit Hochöfen, einem Stahlwerk und einem Blechwalzwerk. Nach dem ersten Weltkrieg hat die Krainer Industriegesellschaft durch den Verlust des Eisenhüttenwerkes in Triest nur die Eisenhüttenbetriebe in Jesenice behalten, die in den dreißiger Jahren sehr erweitert und modernisiert wurden. Außerdem wurden vor dem zweiten Weltkrieg noch zwei Hochöfen errichtet.

Für die Arbeiterschaft von Jesenice ist im Zeitraum von 1935—1940 ihr Kampf für soziale Rechte und höhere Löhne charakteristisch. Er gipfelte in dem für die Arbeiter erfolgreichen Streik von 1935.

Während des zweiten Weltkrieges ging die Arbeiterzahl in der Eisenhütte von Jesenice stark zurück, da die Mehrheit am Kampf gegen die deutsche Besatzungsmacht beteiligt war. Nach der Befreiung 1945 wurde die Krainer Industriegesellschaft aufgelöst, die deutsche Führung durch slowenische Fachleute ersetzt, die Produktion aus eigener Kraft wieder aufgebaut.